

פרשת דברים

הרב אמנון בזק

חטא המרגלים, חטא העם ועונשו של משה

א. חטא המרגלים

חומש דברים בנוי, רובו ככולו, מנאומי הפרדה של משה מן העם, שבהם הוא סוקר, בין היתר, את קורות העם בשנות נדודיו במדבר. מן המפורסמות שבכל סיפוריו של משה יש זווית ראייה מיוחדת, שאינה קיימת בתיאורים שבחומשים הקודמים; המאורעות מסופרים מנקודת מבטו של משה ולאור הלקח המסוים שהוא מבקש ללמוד מהם.

אחת הדוגמות המפורסמות לתופעה זו היא סיפור חטא המרגלים מפי משה בפרשתנו, השונה במידה ניכרת מן התיאור בספר במדבר¹ על ההבדלים הרבים שבין התיאורים עמד בהרחבה רבה מורי הרב מרדכי ברויאר זצ"ל בספרו פרקי מועדות². במסגרת זו לא נעסוק ביחס הכללי שבין התיאורים, אלא נתמקד בעניין מרכזי אחד, שאינו בהכרח חלק מן המהלך הכולל שהציג הרב ברויאר.

בספר במדבר הושם דגש גדול על אחריותם של המרגלים לחטא העם. המרגלים תוארו כדמויות מרכזיות בעם – "לחטא העם... כלם אנשים ראשי בני ישראל המה" (במדבר י"ג, א-ב) – ושמותיהם פורטו. התורה מדגישה שהמרגלים נשאו בעיקר האחריות למה שקרה בשום משליחותם. אשמתם מתוארת בשני היבטים. ראשית, המרגלים לא רק תיארו את הארץ על פי השאלות שעליהן נצטוו להשיב, אלא גם הביעו בבירור חוסר אמונה ביכולת לכבוש אותה. תחילה רמזו לכך בעקיפין: "אפס כי עז העם הישב בארץ והערים בצורות גדלת מאד וגם ילדי הענק ראינו שם" (שם, כח); ולאחר התערבותו של כלב אמרו במפורש "לא נוכל לעלות אל העם כי חזק הוא ממנו" (שם, לא; ועיין רש"י שם). בכך חרגו המרגלים מן המנדט שניתן להם: הם לא היו אמורים לנקוט עמדה בשאלה אם יש בכוחו של עם ישראל לגבור על עמי הארץ אם לאו, שהרי שאלה זו, יסודה באמונה בה'.

בהמשך מתברר שגם התיאור 'האובייקטיבי' שלהם היה מגמתי ומעוות: "ויציאו דבת הארץ אשר תרו אתה אל בני ישראל לאמר הארץ אשר עברנו בה לתור אתה ארץ אכלת יושביה הוא" (שם, לב). על שום כל זאת נענשו המרגלים (מלבד יהושע וכלב) עונש מיוחד: "והאנשים אשר שלח משה לתור את הארץ וישבו וילינו עליו את כל העדה להוציא דבה על הארץ. וימתו האנשים מוצאי דבת הארץ רעה במגפה לפני ה'" (שם י"ד, לו-לז).

ב. חטא העם

לעומת פרשת שלח, בפרשתנו מוצגת חלקם של המרגלים עצמם, והאצבע המאשימה מופנית בעיקר כלפי בני ישראל. מן התיאור הראשון של דברי המרגלים בשום נראה שהם מילאו את שליחותם נאמנה, ואמרו על הארץ אך טוב³:

(כה) ויקחו בידם מפרי הארץ ויורדו אלינו וישבו אתנו דבר ויאמרו טובה הארץ אשר ה' אלהינו נתן לנו:

אף על פי כן, בתגובה לדברים אלו פורץ העם בתלונות:

(כז) ותרגנו באהליכם ותיאמרו בשנאת ה' אתנו הוציאנו מארץ מצרים לתת אתנו ביד האמרי להשמידנו: (כח) אנה אנחנו עלים אחינו המסו את לבבנו לאמר עם גדול ורם ממנו ערים גדלות ובצורת בשמים וגם בני ענקים ראינו שם:

בדברי העם מופיע ציטוט נוסף מדברי המרגלים: "עם גדול ורם ממנו ערים גדלות ובצורת בשמים וגם בני ענקים ראינו שם". מדוע לא צוטט דבר זה כבר בפסוק כה, בדברי המרגלים עצמם? התשובה פשוטה. גם הציטוט המובא בתוך דברי עם ישראל איננו כולל פרשנות; אין בו אלא עובדות על אודות עצמתם של יושבי הארץ. הפרשנות החריפה – שלא זו בלבד שבני ישראל לא יוכלו לנצח, אלא שכל עצמה של יציאת מצרים הייתה "בשנאת ה' אתנו"⁴ – פרשנות זו היא משל בני ישראל עצמם. משום כך הדגישה התורה את הפרשנות של בני ישראל, ולא את הדיווח העובדתי של המרגלים⁵.

גם בהיבטים אחרים פרשתנו מצמצמת מאוד את העיסוק במרגלים עצמם: שלא כפרשת שלח, אין היא מתארת את המרגלים כבעלי תפקידים בכירים בעם ישראל, אלא רק כ"שנים עשר אנשים איש אחד לשבט" (פס' כג); היא מביאה רק את הדיווח הביטחוני על יושבי הארץ, ואיננה מזכירה כלל ועיקר שהמרגלים הוציאו את דיבתה רעה; ולא נזכר

3 כל ההפניות בעיון זה הן לדברים א', אלא אם כן צוין אחרת.

4 זהו המקום היחיד בתנ"ך שבני ישראל העלו בו טענה מזעזעת זו, שה' שונא אותם. עצם הרעיון הזה מופיע רק עוד פעם אחת: לאחר חטא העגל, משה אומר לה' שאם יכלה את ישראל, יאמרו אנשי מצרים כי "מבלי יכלת ה' להביאם אל הארץ אשר דבר להם ומשנאתו אותם הוציאם להמתם במדבר" (דברים ט', כח).

5 ביטוי נוסף לתופעה זו הוא דברי הגוזמה של ישראל על גודלן של הערים: בפרשת שלח נאמר "כי עז העם הישב בארץ והערים בצורות גדלות מאד", ואילו בפרשתנו בני ישראל מגזימים ואומרים שהמרגלים סיפרו על "עם גדול ורם ממנו ערים גדלות ובצורת בשמים", וכדברי רש"י: "דברו הכתובים לשון הבאי".

1 אחד ההבדלים הידועים בין שני התיאורים הוא בשאלה אם השליחות הייתה יזמת ה' או יזמת העם, אך יש עוד הבדלים רבים אחרים.

2 הרב מרדכי ברויאר, פרקי מועדות, ירושלים תשנ"ג, עמ' 409-456.

לז) גם בי התאנף ה' בגללכם לאמר גם אתה לא תבא שם: 8 (לח) יהושע בן נון העמיד לפניך הוא יבא שמה אתו חזק כי הוא ינחלנה את ישראל:

מה טיבה של הערה זו, ומה עניין חטא המרגלים לגזרה על משה שלא ייכנס לארץ? הרמב"ן מבין שיש כאן רמז לחטא מי מריבה, הנזכר כאן בדרך אגב:

גם בי התאנף ה' בגללכם – יאמר: הנה חטאתיכם אשר עשיתם בעת ההיא במרגלים מנעו מכם הארץ הטובה, ועוד הוספתם לחטוא בפעם אחרת עד שמנעתם גם אותי מלעבור. כי רצה להזכיר יחד עונש כל הנמנעים מעבור אל הארץ, כי הכל בגרמת עונותיהם.

ברם, על דרך הפשט נראה שהגזרה קשורה לחטא המרגלים. ואכן, אברבנאל סבור שכבר בעקבות חטא המרגלים נגזר על משה שלא ייכנס לארץ. לדעתו, העונש היה על השאלות המנחות שהוסיף משה למרגלים, שאמנם נועדו "לשמח את ישראל בבשורות טובות", אך בסופו של דבר הביא הדגש על השאלות הצבאיות להמסת לבב העם ולעצם החטא:

ולפי שמשה אדוננו צוה בדברים האלה מה שישאל לא שאלו ולא צוהו הא-ל, ונמשך מזה שהדור ההוא במדבר יתמו, ראה השם יתברך היות משה רבנו עליו השלום סבה בזה המקרה, ושהיה מן הצדק והדין הישר שגם הוא שסבב זה לא יבא שמה, כי שגגת למוד עולה זדון.⁹

אבל גם פירוש זה קשה, שהרי לפי פרשתנו, שליחות המרגלים הייתה בעיקרה שליחות צבאית ביזמתם של בני ישראל (ראה הערה 1), ולא נאמר בה דבר על שאלות שהוסיף משה למרגלים.

רבי עובדיה ספורנו פירש שהפסוק "וּטְפָכֶם אֲשֶׁר אֲמַרְתֶּם לְבַז יְהוָה" איננו משפט לוואי, אלא שיעורו: "וּטְפָכֶם אֲשֶׁר אֲמַרְתֶּם – לְבַז יְהוָה", וכוונתו לדורות, שתהיה גלות. והוא מוכיח ממקורות שונים שגזרת הגלות הייתה עונש על חטא המרגלים, כמו בתהילים ק"ו (פס' כד-כו): "וַיִּמְאַסוּ בְּאֶרֶץ חֲמֻדָּה לֹא הֶאֱמִינוּ לְדַבְּרוֹ. וַיִּרְגְּנוּ בְּאֵלֵיהֶם לֹא שָׁמְעוּ בְּקוֹל ה' וַיִּשְׂאוּ יָדוֹ לְהֵם לְהַפִּיל אוֹתָם בְּמִדְבָּר. וַלְהַפִּיל זֶרְעֵם בְּגוֹיִם וּלְזָרוֹתָם בְּאֶרְצוֹת". לדעתו, זו גם הסיבה שמשם לא נכנסו לארץ: "כי מניעת הכנסו עמם לארץ היתה סבה שתתקיים בהם יותר, לרוע הגזרה שנגזרה שטפם יהיו לבז לדורות".

8 ודוק: במשה נאמר "גם אתה לא תבא שם", ואילו בעם ישראל נאמר "אם יראה איש באנשים האלה הדור הרע הזה את הארץ הטובה" (פס' לה); משה זכה לפחות לראות את הארץ – "ויראהו ה' את כל הארץ" (ל"ד, א) (על פי רד"צ הופמן).

9 אברבנאל מאריך להסביר מדוע נראה מן התורה שמשם לא נכנס לארץ בגלל חטא מי מריבה. בין היתר הוא טוען, שתלונותיהם של ישראל במי מריבה היו מוצדקות – שהרי משה אכן היה, על פי דרכו, הגורם לחטא המרגלים – ועל כן לא היה למשה להגיב כבעס על דבריהם; לפיכך רגז הקב"ה על כעסו של משה, ואמר לו שם במפורש שלא ייכנס לארץ; אך באמת יסוד הגזרה בחטא המרגלים. אברבנאל מביא לכך לא פחות משלוש עשרה הוכחות, ועיין בדבריו שם באריכות.

בה שהמרגלים נענשו עונש מיוחד, אלא רק העונש שנענשו הדור כולו. ובכן, כיצד יש להבין את הסתירה בין הפרשיות?

נראה שפרשתנו מביאה את הדברים מזווית ראייה ייחודית, שעיקרה לבקר את עם ישראל ולהסביר מדוע לא נכנס הדור הראשון לארץ. תיאור זה מדגיש את חלקו של העם כולו בכישלון הגדול שבא בעקבות הדיווח של המרגלים, ומקצין אותו על ידי הפחתת אשמתם של המרגלים. דומה כי המסר העיקרי הוא שגם לו הביאו המרגלים דיווח אובייקטיבי לחלוטין, היו בני ישראל מגיבים כמתואר בפרשתנו; לפיכך נענש הדור כולו, ולא נכנס לארץ.⁶

בכך נוכל להבין גם מדוע הביא משה בפרשתנו את דברי המוסר שאמר לעם, שלא נזכרו בספר במדבר כל עיקר:

(כט) וְאָמַר אֲלֵכֶם לֹא תַעֲרְצוּן וְלֹא תִירְאוּן מֵהֶם: (ל) ה' א-להיכם ההלך לפניכם הוא ילחם לכם ככל אשר עשה אתכם במצרים לעיניכם: (לא) ובמדבר אשר ראית אשר נשאת ה' א-להיך פאשר ישא איש את בנו בכל הדרך אשר הלכתם עד באכם עד המקום הזה: (לב) ובדבר הזה אינכם מאמינים בה' א-להיכם: (לג) ההלך לפניכם בדרך לתור לכם מקום לחנותכם באשר לילה לראתכם בדרך אשר תלכו בה ובענן יומם:

הטענות שעם ישראל איננו מכיר טובה לקב"ה ואינו מאמין בו כראוי הן חלק מהמסר המרכזי שמבקש משה ללמד את בני הדור השני, על כן הוא מביא כאן את דברי המוסר שאמר לעם באותה שעה.⁷

ג. עונשו של משה

לאחר תיאור עונשם של ישראל, עובר משה במפתיע לדבר על עצמו:

6 בזה תובן גם השמטת חלקם של כלב ויהושע מן הסיפור בפרשתנו, לעומת מקומו החשוב בפרשת שלח, ששם הם מוצגים כדמויות נגודיות לשאר המרגלים. בפרשתנו הם נזכרים רק כבדרך אגב, כשהקב"ה מסביר מי הם החריגים שיזכו להיכנס לארץ: "זולתי כלב בן יפנה הוא יראנה ולו אתן את הארץ אשר דרך בה ולבניו יען אשר מלא אהרי ה'... יהושע בן נון העמיד לפניך הוא יבא שמה אתו חזק כי הוא ינחלנה את ישראל" (פס' לו, לח). הפרשה אפילו אינה מסבירה במה בדיוק זכו יהושע וכלב להיכנס לארץ: על יהושע לא נאמר דבר, ועל כלב נאמר רק ש"מלא אהרי ה'", בלא כל פירוט.

7 גם תיאור חטא המעפילים בפרשתנו חמור מן התיאור בפרשת שלח. שם לא נזכר ציווי מפורש שלא לעלות, אלא רק שמשם יעץ לבני ישראל שלא לעשות כן: "ויאמר משה למה זה אתם עברים את פי ה' והוא לא תעלה אל תעלו כי אין ה' בקרבכם ולא תנגפו לפני איביכם" (במדבר "ד, מא-מב). בפרשתנו, לעומת זאת, משה אומר שעם ישראל המרה ציווי מפורש שלא לעלות: "ויאמר ה' אלי אמר להם לא תעלו ולא תלחמו כי אינני בקרבכם ולא תנגפו לפני איביכם. ואדבר אליכם ולא שמעתם ותמרו את פי ה' ותזדו ותעלו ההרה" (דברים א', מב-מג). גם הבדל זה הולם את מגמתו של משה בפרשתנו, להראות לבני הדור השני את גודל חטאם של בני הדור הראשון, שלא שמעו בקול ה', אפילו הובא בציווי מפורש.

ולהלן ג', כו כתב: "ויתעבר ה' בי למענכם – מפני שהייתי מתאוה לקיים אתכם בה, כדי שלא תגלו ממנה לעולם, והוא כבר נשא ידו להפיל זרעכם בגוים". לפי ספורנו, אילו נכנס משה לארץ, לא היה אפשר להגלות את ישראל, על כן נגזר עליו לאחר חטא המרגלים שלא ייכנס לארץ – לא כעונש לו, אלא כדי שיהיה אפשר לענוש את ישראל בגלות מן הארץ.¹⁰ אבל גם פירוש זה נראה קשה על דרך הפשט, שהרי אין בפרשתנו שום רמז שבגלל חטא המרגלים נגזרה על ישראל גלות.

על כן נראה לעניות דעתי, שעל דרך הפשט אמנם צדקו ר' עובדיה ספורנו ור"י אברבנאל, שמשה קושר את הגזרה שלא ייכנס לארץ עם חטא המרגלים, אבל הקשר שונה ממה שכתבו. כפי שראינו, משה מטיל את כל כובד האחריות על גזרת המוות במדבר על בני ישראל עצמם, ולא על המרגלים. ומאחר שמשה הוא מנהיגם, חלה הגזרה גם עליו, ובמקומו ייכנס מישהו אחר – מנהיג הדור הבא. למשה יש אחריות כוללת להנהגת העם, ולעולם תהיה אשמת העם תלויה גם בו.

אם כנים דברינו, נמצא שהתורה מביאה שתי סיבות מדוע לא נכנס משה רבנו לארץ: חטאו האישי בפרשת מי מריבה, וכישלונו המיניסטרילי כמנהיגם של ישראל בפרשת המרגלים. ואכן, גם במקומות אחרים בספרנו משה מטיל את האחריות לאי-כניסתו לארץ על בני ישראל. לדוגמה, בתחילת פרשת ואתחנן משה מספר כיצד הפיל את תחינתו לפני ה' שיתיר לו להיכנס לארץ אך הקב"ה סירב, והוא מטיל את האחריות לכך על העם: "וַיִּתְעַבֵּר ה' בִּי לְמַעַנְכֶם וְלֹא שָׁמַע אֵלַי" (ג, כו); ובהמשך הוא אומר: "וְהָהָאֵנָּף בִּי עַל דְּבַרְכֶּם וַיִּשְׁבַּע לְבַלְתִּי עֲבָרֵי אֶת הַיַּרְדֵּן וּלְבַלְתִּי בֹא אֶל הָאָרֶץ הַטּוֹבָה אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֵיךָ נָתַן לְךָ נַחֲלָה" (ד, כא). ובד בבד, בכל נאומיו של משה אין רמז לחטאו במי מריבה. כל זה עולה בקנה אחד עם מגמתו של משה לבקר את התנהגותם של בני ישראל על מנת ללמד מוסר את בני הדור השני – אותו דור שיזכה להיכנס לארץ, שלא כבני דור הראשון ומשה מנהיגם.

* * * * *
* כל הזכויות שמורות לישיבת הר עציון ולרב אמנון בוק, תשע"א *
* עורך: בעז קלוש *
* * * * *
* בית המדרש הווירטואלי *
* מיסודו של *
* The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash *
* האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> *
* האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *
* * * * *
* משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
* דוא"ל: office@etzion.org.il *
* * * * *
* לביטול רישום לשיעור: *
* <http://etzion.org.il/vbm/unsubscribe.php> *
* * * * *

¹⁰ ספורנו אינו מבאר מה מקור הדברים, ומדוע כניסת משה לארץ שוללת אפשרות של גלות על דרך הפשט. ביאורו מבוסס, כנראה, על הנחה שמעשיו של משה יצרו מציאות נצחית, כמו התורה, ועל כן גם כניסתו לארץ הייתה הופכת את מציאות בני ישראל בה למציאות נצחית.